

جعفری، محمد، ۱۳۵۹
امنیت و آینده پژوهی اقتصادی /
محمد جعفری، ۱۴۰۰.
مشخصات نشر: ۲۹۲ ص.
شابک: ۹۶۴-۱-۲۱۴-۶-۹۷۸
موضوع: اقتصاد - آینده نگری
موضوع: اقتصاد - ایران - آینده نگری
موضوع: آینده نگری
موضوع: امنیت نگری - ایران
موضوع: امنیت ملی
شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)، دفتر نشر
رده بندی کنگره: HB۳۷۳
رده بندی دیویی: ۳۰۳/۴۹
شماره کتابشناسی ملی: ۷۶۶۹۵۴۶

تألیف:
دکتر محمد جعفری

آینده پژوهی اقتصادی و امنیت

تألیف: دکتر محمد جعفری
طراح جلد: رسول خسرویگی
ناشر: دانشگاه امام صادق علیه السلام
چاپ و صحافی: سپیدان
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
شابک: ۹۶۴-۹۶۴-۶۷۸-۶
چاپ اول: اسفند ۱۴۰۰
قیمت: ۹۰۰/۰۰۰ ریال

فروشگاه اینترنتی:
<https://press.isu.ac.ir>
E-mail: pub@isu.ac.ir

تمام حقوق محفوظ است. هیچ بخشی از این کتاب بدون اجازه کتبی ناشر قابل تکثیر یا ترجمه مجدد به هیچ شکلی از جمله چاپ، فتوکپی، انتشار الکترونیکی، فیلو و غیره یا انتقال روشنی مجاز نیست.

این اثر تحت پوشش قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان ایران قرار دارد.

فهرست اجمالی

سخن ناشر	۱۵
پیشگفتار	۱۷
مقدمه	۱۹
سخنی با دانشجویان	۲۱
سخنی با مدرس	۲۳
فصل اول: تعاریف و مبانی امنیت ملی	۲۵
فصل دوم: تعاریف، مبانی و روش های آینده پژوهی با رویکرد اقتصادی	۱۰۳
فصل سوم: بررسی نقش عوامل اقتصادی در مخاطرات ملی تجربه ایران و سایر کشورها	۱۸۷

فهرست تفصیلی

سخن ناشر	۱۵
پیشگفتار	۱۷
مقدمه	۱۹
سخنی با دانشجویان	۲۱
سخنی با مدرس	۲۳
فصل اول: تعاریف و مبانی امنیت ملی	۲۵
اهداف آموزشی	۲۵
سؤالات اساسی	۲۵
واژگان کلیدی	۲۶
مقدمه	۲۶
۱. امنیت ملی از نگاه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله العالی)	۲۷
۱-۱. چیستی امنیت ملی	۲۸
۲-۱. رهیافت‌ها و رویکردهای امنیت ملی	۳۳
۱-۲-۱. رویکرد سنتی به امنیت ملی	۳۳
۱-۲-۲. رهیافت رئالیستی امنیت	۳۳
۱-۲-۳. مطالعات لیبرالیستی امنیت ملی	۳۶
۱-۳. رویکرد نوین به امنیت ملی	۳۸
۱-۳-۱. مکتب کپنهاگ	۴۰
۱-۳-۲. مکتب امنیتی در جهان سوم	۴۲

۸ □ امنیت و آینده پژوهی اقتصادی

۴۷ مقایسه دو رویکرد سنتی و نوین
۴۸ ابعاد امنیت ملی
۴۹ ۱-۵-۱. امنیت نظامی
۵۰ ۲-۵-۱. امنیت سیاسی
۵۱ ۳-۵-۱. امنیت اقتصادی
۵۳ ۴-۵-۱. امنیت اجتماعی
۵۴ ۵-۵-۱. امنیت فرهنگی
۵۶ ۶-۵-۱. امنیت محیط زیست
۵۷ ۶-۱. فقدان امنیت ملی - تهدیدها و آسیب پذیری ها
۵۸ ۷-۱. انواع تهدیدها در ابعاد مختلف امنیت ملی
۵۹ ۱-۷-۱. تهدید نظامی
۵۹ ۲-۷-۱. تهدید سیاسی
۵۹ ۳-۷-۱. تهدید اجتماعی و فرهنگی
۶۰ ۴-۷-۱. تهدید زیست محیطی
۶۱ ۵-۷-۱. تهدید اقتصادی
۶۸ ۸-۱. دلایل در دستور کار قرار گرفتن تهدیدات اقتصادی در عصر حاضر
۶۹ ۹-۱. سیری بر تحولات و اولویت بندی اهداف اقتصادی و نظامی ملت ها در راستای تأمین اهداف امنیت ملی
۶۹ ۱-۹-۱. مکاتب امنیت ملی در حوزه اقتصادی و نگرش های مؤثر بر گفتمان امنیت اقتصادی
۷۲ ۱۰-۱. اقتصاد سیاسی امنیت ملی
۷۶ ۱۱-۱. امنیت و امنیت ملی در اسلام
۸۳ ۱-۱۱-۱. انواع ابعاد امنیت ملی در اسلام
۸۴ ۲-۱۱-۱. ابعاد اقتصادی امنیت ملی در اسلام
۸۶ ۳-۱۱-۱. مفهوم و ابعاد امنیت اقتصادی در اسلام
۹۵ ۱-۱۲-۱. جمع بندی و نتیجه گیری
۹۶

فهرست مطالب ۹۵

۱۳-۱. خلاصه فصل	۹۸
خودآزمایی	۱۰۰
کاربردی کردن آموخته‌ها	۱۰۰
موضوعات پیشنهادی جهت تحقیقات بیشتر	۱۰۰
منابع برای مطالعه بیشتر	۱۰۰
منابع	۱۰۱
فصل دوم: تعاریف، مبانی و روش‌های آینده‌پژوهی با رویکرد اقتصادی	۱۰۳
اهداف آموزشی	۱۰۳
سؤالات اساسی	۱۰۳
واژگان کلیدی	۱۰۳
مقدمه	۱۰۳
۲. آینده‌پژوهی در دیدگاه بزرگان	۱۰۵
۲-۱. تعاریف و مفاهیم آینده‌پژوهی	۱۰۶
۲-۲. تاریخچه و ضرورت آینده‌پژوهی	۱۱۴
۲-۳. مفروضات آینده‌پژوهی	۱۱۸
۲-۴. انواع آینده	۱۱۹
۲-۵. روش‌های آینده‌پژوهی	۱۲۸
۲-۵-۱. روش نظرسنجی دلفی	۱۳۱
الف) شرح روش دلفی	۱۳۱
ب) انواع روش‌های دلفی	۱۳۴
ج) نقاط ضعف و قوت روش دلفی	۱۳۷
۲-۵-۲. روش سناریوسازی	۱۳۹
الف) شرایط اجرای روش سناریو	۱۴۱
ب) نقاط ضعف و قوت در روش سناریوسازی	۱۴۲
۲-۵-۳. نظریه بازی‌ها	۱۴۳
۲-۵-۴. شبیه‌سازی	۱۴۸

۱۵۲	۲-۵-۵. تحلیل لایه‌ای علت‌ها
۱۵۶	۲-۵-۶. روند پژوهی
۱۵۶	الف) مفهوم روند در آینده پژوهی
۱۵۷	ب) تکنیک‌ها و ابزارهای روند پژوهی
۱۵۷	ج) گام‌های روند پژوهی
۱۶۲	د) اولویت‌گذاری پابرجا
۱۶۳	ه) تفاوت اولویت‌گذاری در آینده پژوهی و فعالیت‌های دیگر
۱۶۴	و) روش فناوری‌های کلیدی
۱۶۶	ز) روش تصمیم‌گیری پابرجا
۱۶۸	ح) گام‌های اولویت‌گذاری پابرجا
۱۷۴	۲-۵-۷. عینک صاحب‌نظران
۱۷۷	۲-۵-۸. تخمین اطلاعاتی
۱۸۰	۲-۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۱۸۱	۲-۷. خلاصه فصل
۱۸۲	خودآزمایی
۱۸۳	کاربردی کردن آموخته‌ها
۱۸۳	موضوعات پیشنهادی جهت تحقیقات بیشتر
۱۸۳	منابع برای مطالعه بیشتر
۱۸۳	منابع
۱۸۷	فصل سوم: بررسی نقش عوامل اقتصادی در مخاطرات ملی تجربه ایران و سایر کشورها
۱۸۷	اهداف آموزشی
۱۸۷	سؤالات اساسی
۱۸۷	واژگان کلیدی
۱۸۷	مقدمه
۱۸۹	۳-۱. نظریه‌های انقلاب و خشونت سیاسی
۱۸۹	۳-۱-۱. مقایسه مفاهیم انقلاب و خشونت سیاسی

فهرست مطالب □ ۱۱

الف) تعریف خشونت سیاسی.....	۱۸۹
ب) تعریف انقلاب.....	۱۸۹
ج) تفاوت‌ها و تشابه‌های انقلاب و خشونت سیاسی.....	۱۹۰
۲-۳-۱. نظریه‌ها.....	۱۹۱
الف) نظریه کولیر و هوفلر.....	۱۹۱
ب) نظریه آنومی.....	۱۹۵
ج) نظریه تضاد طبقاتی.....	۱۹۸
د) نظریه شکاف بین انتظارات و واقعیات.....	۱۹۹
ه) نظریه محرومیت نسبی.....	۲۰۰
و) نظریه خرده‌فرهنگ‌ها.....	۲۰۲
ز) نظریه نوسازی.....	۲۰۲
ح) نظریه اعتراض.....	۲۰۴
۲-۳-۲. شناسایی و تحلیل عوامل اقتصادی مؤثر.....	۲۰۴
۱-۳-۲. درآمد سرانه.....	۲۰۵
۲-۳-۲. نابرابری.....	۲۰۵
۳-۲-۳. محرومیت نسبی.....	۲۰۶
۴-۳-۲. وابستگی اقتصاد به منابع طبیعی.....	۲۰۶
۵-۳-۲. سیاست‌های اقتصادی دولت.....	۲۰۷
۶-۳-۲. تجارت و وابستگی.....	۲۰۸
۷-۳-۲. گروه‌های ذی‌نفع.....	۲۰۹
۸-۳-۲. بحران‌های بین‌المللی و منطقه‌ای.....	۲۱۰
۹-۳-۲. فساد و اقتصاد غیررسمی.....	۲۱۰
۳-۳-۳. تجربه ایران در دوره معاصر.....	۲۱۱
۱-۳-۳. نهضت تنباکو (۱۲۷۰-۱۲۶۸).....	۲۱۲
الف) گروه‌های معترض.....	۲۱۲
ب) علل اعتراض‌ها.....	۲۱۲

۲۱۳.....	۳-۲-۳. انقلاب مشروطه (۱۲۹۰-۱۲۸۳).....
۲۱۳.....	الف) گروه‌های معترض.....
۲۱۳.....	ب) علل اعتراض‌ها.....
۲۱۳.....	۳-۳-۳. خودمختاری کردستان و آذربایجان (۱۳۲۵-۱۳۲۴).....
۲۱۳.....	الف) گروه‌های معترض.....
۲۱۴.....	ب) علل اعتراض‌ها.....
۲۱۴.....	۳-۳-۴. نهضت ملی شدن صنعت نفت (۱۳۳۲-۱۳۳۰).....
۲۱۴.....	الف) گروه‌های معترض.....
۲۱۴.....	ب) علل اعتراض‌ها.....
۲۱۵.....	۳-۳-۵. ناآرامی‌ها و اعتراض‌های سازماندهی شده توسط حزب توده (۱۳۴۰-۱۳۴۰).....
۲۱۵.....	الف) گروه‌های معترض.....
۲۱۵.....	ب) علل اعتراض‌ها.....
۲۱۵.....	۳-۳-۶. انقلاب اسلامی ایران (۱۳۵۷-۱۳۴۲).....
۲۱۵.....	الف) گروه‌های معترض.....
۲۱۶.....	ب) علل اعتراض‌ها.....
۲۱۷.....	۳-۳-۷. اعتراض‌ها و ناآرامی‌های حاشیه‌نشینان شهری (۱۳۷۵-۱۳۵۸).....
۲۱۷.....	الف) گروه‌های معترض.....
۲۱۷.....	ب) علل اعتراض‌ها و ناآرامی‌ها.....
۲۱۸.....	۳-۴. تجربه جهان در دوره معاصر.....
۲۱۹.....	۳-۴-۱. جنگ‌های داخلی و ناآرامی‌ها در کشورهای آمریکای لاتین.....
۲۲۸.....	۳-۴-۲. جنگ داخلی و ناآرامی در کشورهای آسیای شرقی.....
۲۲۸.....	۳-۴-۳. جنگ داخلی و ناآرامی در اتحاد جماهیر شوروی و کشورهای آسیای میانه و اروپا.....
۲۳۵.....	الف) ناآرامی در اتحاد جماهیر شوروی.....
۲۳۵.....	ب) جنگ داخلی و ناآرامی در آسیای مرکزی و اروپا.....
۲۴۸.....	۳-۴-۴. جنگ داخلی و ناآرامی در کشورهای جنوب آسیا.....

فهرست مطالب □ ۱۳

۲۶۴.....	۳-۴-۵. جنگ داخلی و ناآرامی در کشورهای خاورمیانه
۲۶۹.....	۳-۴-۶. جنگ داخلی و ناآرامی در کشورهای زیر صحرای آفریقا
۲۹۰.....	۳-۵. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۲۹۰.....	۳-۶. خلاصه فصل
۲۹۱.....	خودآزمایی
۲۹۲.....	کاربردی کردن آموخته‌ها
۲۹۲.....	موضوعات پیشنهادی جهت تحقیقات بیشتر
۲۹۲.....	منابع برای مطالعه بیشتر
۲۹۲.....	منابع

فهرست جدول‌ها

۱۵۵.....	جدول ۱-۲: تحلیل لایه‌ای علت‌ها
۲۱۸.....	جدول ۱-۳: متغیرهای ارزیابی وضعیت اقتصادی در دوره قبل و پس از ناآرامی
۲۲۱.....	جدول ۲-۳: دوره زمانی جنگ‌های داخلی و ناآرامی‌ها در کشورهای آمریکای لاتین (۶ کشور)
۲۲۲.....	جدول ۳-۳: متغیرهای کلان اقتصادی در کشورهای آمریکای لاتین در سال‌های ۲۰۰۵-۲۰۰۷
۲۲۳.....	جدول ۳-۴: محصولات و شرکای عمده تجاری در سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۰۷ در کشورهای آمریکای لاتین (۶ کشور)
۲۲۸.....	جدول ۳-۵: دوره زمانی جنگ‌های داخلی و ناآرامی‌ها در کشورهای آسیای شرقی (۴ کشور)
۲۲۹.....	جدول ۳-۶: متغیرهای کلان اقتصادی در کشورهای آسیای شرقی سال‌های ۲۰۰۵-۲۰۰۷
۲۳۰.....	جدول ۳-۷: محصولات و شرکای عمده تجاری طی سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۰۷ در کشورهای آسیای شرقی (۴ کشور)
۲۴۰.....	جدول ۳-۸: درصد نرخ رشد شاخص‌های اقتصادی اتحاد جماهیر شوروی (۱۹۸۵-۱۹۲۸)
۲۵۰.....	جدول ۳-۹: دوره زمانی جنگ‌های داخلی در کشورهای آسیای میانه و اروپا (۶ کشور)
۲۵۱.....	جدول ۳-۱۰: متغیرهای کلان اقتصادی در کشورهای آسیای میانه و اروپا طی سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۰۷

جدول ۱۱-۳: محصولات و شرکای عمده تجاری طی سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۰۷ در کشورهای آسیای میانه و اروپا (۶ کشور)..... ۲۵۱

جدول ۱۲-۳: متغیرهای کلان اقتصادی در کشورهای جنوب آسیا سال‌های ۲۰۰۷-۲۰۰۵... ۲۵۸

جدول ۱۳-۳: محصولات و شرکای عمده تجاری در کشورهای جنوب آسیا ۲۰۰۷-۲۰۰۵... ۲۵۹

جدول ۱۴-۳: دوره زمانی جنگ‌های داخلی و ناآرامی‌ها در کشورهای خاورمیانه (۵ کشور).... ۲۶۵

جدول ۱۵-۳: متغیرهای کلان اقتصادی در کشورهای خاورمیانه ۲۰۰۷-۲۰۰۵..... ۲۶۶

جدول ۱۶-۳: محصولات و شرکای عمده تجاری در کشورهای خاورمیانه ۲۰۰۷-۲۰۰۵.. ۲۶۶

جدول ۱۷-۳: دوره زمانی جنگ‌های داخلی و ناآرامی‌ها در کشورهای آفریقایی (۱۱ کشور).... ۲۷۰

جدول ۱۸-۳: متغیرهای کلان اقتصادی طی سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۰۷ در کشورهای آفریقایی... ۲۷۱

جدول ۱۹-۳: محصولات و شرکای عمده تجاری در کشورهای آفریقایی ۲۰۰۷-۲۰۰۵..... ۲۷۲

جدول ۲۰-۳: متغیرهای تأثیرگذار در آغاز ناآرامی‌ها در کشورهای آمریکای لاتین..... ۲۸۰

جدول ۲۱-۳: متغیرهای تأثیرگذار در آغاز ناآرامی‌ها در کشورهای آفریقایی..... ۲۸۲

جدول ۲۲-۳: متغیرهای تأثیرگذار در آغاز ناآرامی‌ها در کشورهای آسیای شرقی..... ۲۸۶

جدول ۲۳-۳: متغیرهای تأثیرگذار در آغاز ناآرامی‌ها در کشورهای آسیای میانه و اروپا. ۲۸۷

جدول ۲۴-۳: متغیرهای تأثیرگذار در آغاز ناآرامی‌ها در کشورهای خاورمیانه..... ۲۸۹

فهرست شکل‌ها

نمودار ۱-۲: الگوی آینده‌نگری..... ۱۱۴

نمودار ۲-۲: مثلث آینده‌باورپذیر..... ۱۲۲

نمودار ۳-۲: نمودار جذابیت - امکان‌پذیری..... ۱۶۶

نمودار ۴-۲: گام‌های اولویت‌گذاری پابرجا..... ۱۶۸

نمودار ۵-۲: نمایی کلی از روند عینک صاحب‌نظران..... ۱۷۵

نمودار ۶-۲: چهار مرحله چرخه اطلاعاتی..... ۱۷۸

نمودار ۱-۳: عوامل مؤثر بر انقلاب و شورش از دیدگاه اولسون و لوتنیز..... ۱۹۷

نمودار ۲-۳: فرایند و جریان شکل‌گیری تضاد طبقاتی براساس دیدگاه افلاطون..... ۱۹۸

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»
وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ
(قرآن کریم، سوره مبارکه النمل / آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

رسالت و مأموریت دانشگاه امام صادق (علیه السلام) «تولید علوم انسانی اسلامی» و «تربیت نیروی درجه یک برای نظام» (که در راهبردهای ابلاغی مقام معظم رهبری مدظله تعیین شده) است. اثرپذیری علوم انسانی از مبانی معرفتی و نقش معارف اسلامی در تحول علوم انسانی، دانشگاه را بر آن داشت که به طراحی نو و بازمهندسی نظام آموزشی و پژوهشی جهت پاسخ‌گویی به نیازهای نوظهور انقلاب، نظام اسلامی و تربیت اسلامی به‌عنوان یک اصل محوری برای تحقق مأموریت خویش بپردازد و بر این باور است که علم توأم با تزکیه نفس می‌تواند هویت جامعه را متأثر در مسیر تعالی و رشد قرار دهد.

از این حیث «تربیت» را می‌توان مقوله‌ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه‌های دانشگاه، در چهارچوب آن معنا می‌یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل‌ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متأثر و دگرگون می‌سازد.

از سوی دیگر «سیاست‌ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی‌توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست‌ها در گرو انجام پژوهش‌های علمی و بهره‌مندی از نتایج آنهاست. از این منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان‌های فکری و اجرایی به حساب می‌آیند و نمی‌توان آینده درخشانی را بدون توانایی‌های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ‌گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادق (علیه السلام) در واقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم‌اکنون ثمرات نیکوی آن در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیان‌گذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود با انکاء به تأییدات الهی و تلاش همه‌جانبه اساتید، دانشجویان و مدیران دانشگاه، بتواند به مرجعی تمام‌عیار در گستره جهانی تبدیل شود.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق (علیه السلام) با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آنها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند - درک کاستی‌ها و اصلاح آنها است تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت مکتب علمی امام صادق (علیه السلام) را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت. (ان شاء الله)

و لله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه

پیشگفتار

امنیت و آینده‌پژوهی اقتصادی یک عنوان بین‌رشته‌ای میان امنیت و اقتصاد با رویکرد آینده‌پژوهی است. لذا پوشش مطالب مورد بحث در این موضوع، نیاز به سه تخصص امنیت‌شناسی، اقتصاد و آینده‌پژوهی دارد. بنابراین جمع بین مفاهیم و آموزه‌های این سه رشته، در نوع خود اقدامی بدیع و پژوهشی گرانش‌دار به‌شمار می‌رود که تألیف آن تلاشی مضاعف را طلب می‌نماید. در این راستا سعی شده تا با بهره‌گیری از ادبیات موجود در هر سه حوزه و با لحاظ تجارب عملی و اجرایی نخبگان هر سه حوزه، امنیت و آینده‌پژوهی اقتصادی را در حد بضاعت پوشش داد.

با توجه به مراتب یادشده، هدف اصلی این کتاب توجه به مقوله آینده‌پژوهی از دریچه امنیت ملی و اقتصادی است. امنیت موضوعی کلان و دارای ابعاد گسترده است که پرداختن به وجوه اقتصادی آن با رویکرد آینده‌پژوهانه از شاخصه‌های کتاب حاضر است.

برای نیل به این مهم، در فصل اول به معرفی اجمالی چیستی، چرایی و چگونگی امنیت ملی و اقتصادی در مکاتب مختلف پرداخته می‌شود. سپس در فصل دوم، تعاریف، مبانی و روش‌های آینده‌پژوهی بیان می‌گردد و از این‌گذر در فصل سوم، تجارب کشورهای جهان و ایران از منظر چالش‌ها و مخاطرات اقتصادی امنیت ملی بیان می‌شود و در نهایت در فصل چهارم، اقتصاد امنیت ملی را کشور با رویکرد آینده‌پژوهان مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. در انتشار این کتاب از پشتیبانی‌های علمی و اجرایی جناب آقای دکتر مصطفی سمیعی‌نسب در شکل‌گیری و فرایند تهیه و نظارت بر کتاب و همچنین حمایت و پشتیبانی مسئولان وقت سازمان پدافند غیرعامل کشور، آقایان سردار پاسدار دکتر جلالی،

سردار پاسدار دکتر ساسانی و سردار پاسدار دکتر کائینی، معاونت پژوهشی و همکاران انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) کمال قدردانی و سپاس را داریم. در پایان لازم است از تلاش‌های سرکار خانم فرزانه صمدیان در تدوین نهایی این کتاب تشکر نمایم که بدون پیگیری‌های مستمر ایشان، این مهم به سرانجام نمی‌رسید.

مقدمه

گذشتگان ما بر این باور بوده‌اند که آینده چیزی شبیه گذشته است، اما امروزه با نگاهی سطحی به روند سریع تغییرات و پیشرفت‌ها در حوزه‌های مختلف متوجه می‌شویم که امروزه آینده امری متفاوت با گذشته است. بر این اساس، آینده‌پژوهی یکی از ابزارهای نوین شناسایی و برنامه‌ریزی برای مقابله با بحران‌های آینده است. آینده‌پژوهی به انسان فرصت می‌دهد که آینده را به کنترل درآورده و بتواند آن را به گونه‌ای دلخواه معماری نماید.

آینده‌پژوهی این امکان را فراهم می‌آورد که چگونه می‌توان در برابر هیجانه‌های تغییرات سریع و آشوبناک، غافلگیر نشد و در مصادف با آینده مبهم کمترین ضرر و بیشترین منفعت را به چنگ آورد. از این رو، آینده‌پژوهی در پی آن است که با نگاهی فاعلانه به آینده، بحران‌های آتی را کنترل و مهار کرده و هزینه‌های ناشی از غافلگیری را در مواجهه با بحران‌ها کمینه سازد و سطح امنیتی جامعه را افزایش دهد.

از آنجاکه حفظ امنیت، ثبات و پایداری همواره یکی از مهم‌ترین اهداف حاکمان بوده و رهبران سیاسی همه کشورها گرایش دارند که نظام سیاسی خود را جاودانه نمایند و اندیشمندان سیاسی نیز همواره نخستین هدف سیاست و کارکرد نظام سیاسی را برقراری نظم، امنیت و ثبات جلوه می‌دهند. لذا یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های مطرح در امنیت هر کشور، آمادگی و اقدام کارآمد در شرایط بحرانی است؛ به طوری که یک رویداد ناخواسته در سطح ملی (جنگ‌ها، اقدام‌های خرابکارانه و تروریستی و یا پیشامدهای طبیعی) به یک اختلال بلندمدت و آسیب‌های جدی در پیکره اجتماعی، اقتصادی و سیاسی کشور تبدیل نشود. از این رو، برای واکنش مناسب و به‌هنگام در برابر خطرهای عمدی و غیرعمدی که

۲۰ امنیت و آینده پژوهی اقتصادی

امنیت ملی هر کشور را تهدید می‌کنند باید به پیش‌بینی و تدارک اقدام‌ها و ابزارهای مورد نیاز برای تأمین و تضمین امنیت ملی در شرایط بحرانی پرداخت. بر این اساس، آینده‌پژوهی می‌تواند به عنوان ابزاری در راستای نیل به این مهم نقش ایفا کند.

سخنی با دانشجویان

- ۱- در ابتدای هر فصل و قبل از ورود به محتوای اصلی، مطالبی تحت چهار عنوان زیر مطرح شده است که لازم است قبل از ورود به محتوای اصلی به آن‌ها توجه شود:
 - اهداف آموزشی: انتظارات آموزشی که باید در پایان فصل محقق شود.
 - سؤالات اساسی: خلاصه‌ای از سؤالات اساسی که فصل در پی پاسخ به آن‌هاست.
 - واژگان کلیدی: بیان اصطلاحات و واژگان کلیدی موجود در فصل.
 - مقدمه: طرح دورنمایی از مطالب فصل و ترتیب مباحث و ارتباط آن‌ها با یکدیگر.
- ۲- در انتهای هر فصل نیز مطالبی تحت چهار عنوان آمده است که توجه به آن‌ها ضروری است:
 - پرسش‌هایی جهت خودآزمایی از میزان آموخته‌ها؛
 - پرسش‌هایی جهت کاربردی کردن آموخته‌ها؛
 - پیشنهاد برخی از موضوعات جهت تحقیقات بیشتر؛ و
 - معرفی برخی منابع جهت مطالعات بیشتر.
- ۳- قاب‌های آبی‌رنگ موجود در متن، برخی مطالب مهم و کلیدی فصل و یا سخنی از رهبران انقلاب اسلامی و دیگر مطالب مهم را نشان می‌دهد.
- ۴- قاب‌های سبزرنگ موجود در متن، برخی از کاربردهای مباحث مطرح‌شده در فصل را نشان می‌دهد.

سخنی با مدرس

۱- یکی از اصول مهم تدریس این کتاب، بیان مثال‌های کاربردی و تطبیق تجارب مختلف بر مصادیق امنیت و آینده‌پژوهی اقتصادی است. اگرچه سعی شده است که این‌گونه موارد در قالب قاب‌های سبزندگ و نیز پرسش‌های کاربردی انتهای فصل بیان شود اما لازم است که برای هر مطلب یک یا دو مثال توسط اساتید و با مشارکت دانشجویان بیان شود تا هم فهم مطالب آسان‌تر شود و هم کاربردهای آن بیش از پیش معلوم شود.

۲- با توجه به عدم وجود مجال کافی برای مطرح شدن تمام ابعاد تجارب مقاوم‌سازی اقتصادی پیشنهاد می‌شود، فعالیت‌های کلاسی برای دانشجویان برای تکمیل مباحث فوق در نظر گرفته شود و با ارائه مطالب در کلاس، زمینه بحث و تبادل نظر در این زمینه فراهم گردد. برخی از این موضوعات تحت عنوان «پیشنهاد برخی از موضوعات جهت تحقیقات بیشتر» در انتهای فصل آورده شده است.

فصل اول: تعاریف و مبانی امنیت ملی

اهداف آموزشی

- فهم ابعاد اقتصادی موضوعات امنیت ملی از طریق بررسی چابستی، رهیافت‌ها و رویکردهای امنیت ملی و همچنین ارائه ابعاد امنیت ملی و طبقه‌بندی‌های مختلف از تهدیدهای هر یک از ابعاد امنیت ملی برای شناخت‌شناسی تهدیدهای اقتصادی.
- بررسی امنیت ملی و ابعاد اقتصادی آن در اسلام از طریق بررسی امنیت و امنیت ملی در اسلام، انواع و ابعاد امنیت ملی در اسلام و ابعاد اقتصادی امنیت ملی در اسلام.

سؤالات اساسی

- امنیت ملی چیست؟
- رهیافت‌ها و رویکردهای مرتبط با امنیت ملی چیست؟
- ابعاد مختلف امنیت ملی را نام ببرید؟
- فقدان امنیت ملی چه تهدیدها و آسیب‌پذیری‌های را به وجود می‌آورد؟
- مکاتب مختلف امنیت ملی در حوزه اقتصادی چیست؟
- اقتصاد سیاسی امنیت ملی چیست؟
- ابعاد مختلف امنیت ملی در اسلام چگونه است؟

واژگان کلیدی

امنیت ملی، مکتب کینهاگ، مکتب امنیتی، امنیت نظامی، امنیت سیاسی، امنیت اقتصادی، امنیت محیط زیست.

مقدمه

امنیت ملی از موضوعات پیچیده و مبهمی است که توجه، وقت و هزینه زیادی را از سوی سیاستمداران، اندیشمندان، تصمیم‌سازان و نظامیان به خود اختصاص داده است. برخلاف بعضی از موضوعات عینی پیچیده که از نظر مفهومی ساده و روشن هستند، امنیت ملی هم از نظر مفهومی و هم عینیت خارجی دارای ابهام و کدورت است. بخشی از خصوصیات فوق ناشی از نسبیت زمانی و مکانی این موضوع است و به همین دلیل تئوری‌ها یا استراتژی‌های امنیت ملی در کشورها و دوران‌های مختلف، یکسان نبوده و دیدگاه‌های نظامی، اقتصادی، ایدئولوژیک، دولت‌محور یا دولت‌ملت‌محور از گذشته تا حال در کشورهای جهان وجود داشته است (آزر، ۱۳۷۹: ۹). هرچند در بسیاری از دوران‌ها و در اکثر کشورها مفهوم امنیت و امنیت ملی برحسب روابط قدرت میان دولت‌ها و دفاعی نظامی در برابر تهدیدات خارجی و به‌طور مشخص «حفظ آمادگی نظامی» مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است و براساس چنین دیدگاهی تمامی برنامه‌های سیاسی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و... در جهت حفظ یا تقویت توانایی‌های نظامی بوده است. تا مدت‌های مدیدی امنیت ملی تنها در امنیت نظامی تعبیر و خلاصه می‌شد اما تجارب اتحاد جماهیر شوروی و بلوک سوسیالیستی اروپای شرقی نشان داد که امنیت ملی را تنها نمی‌توان در امنیت نظامی دید و شرایط زندگی مردم نیز با مسئله تأمین امنیت ارتباطی مستقیم دارد. تجارب این کشورها ضرورت توجه به سایر ابعاد امنیت ملی را نمایان ساخت. لذا در رویکرد نوین به امنیت ملی، نقش عوامل داخلی و اقتصادی امنیت مورد تأکید بیشتری قرار گرفت. به طوری که امنیت اقتصادی به عنوان یکی از مهم‌ترین ابعاد امنیت ملی مطرح شد و روزبه‌روز بر اهمیت این بُعد افزوده می‌شود و این اهمیت تا بدان‌جا پیش رفته که اکثریت دولتمردان حاضر به هزینه کردن و سرمایه‌گذاری در زمینه اقتصادی هستند. این در حالی است که تأثیر عوامل بیرونی، شرایط بین‌المللی و متصل بودن شرایط و تحولات خارجی را بر

اقتصاد کشورها نمی‌توان نادیده گرفت.

به منظور درک بیشتر از مفهوم امنیت اقتصادی و جهت‌دهی برای راهبردهای مناسب، در این نوشتار ابتدا به بررسی چستی و مفهوم امنیت ملی پرداخته شده، به گونه‌ای که این مفهوم در رهیافت‌ها و رویکردهای مختلف نیز مورد بررسی قرار می‌گیرد و در این راستا مهم‌ترین و اصلی‌ترین تبیین‌ها از مفهوم امنیت و امنیت ملی مورد توجه است.

۱. امنیت ملی از نگاه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله العالی)

امنیت ملی نظام جمهوری اسلامی در اندیشه امام و رهبری همانند سایر مفاهیم و تعابیر مهم و محوری سیاسی در قلمرو مکتب حیات‌بخش اسلام و آموزه‌های دینی تفسیر و تحلیل می‌شود که مجموعه عواملی همانند اعتقادات دینی، خدمت‌گزاری، عدالت‌طلبی، دشمن‌شناسی و مشارکت عمومی و... در پیدایش مؤلفه‌های امنیت ملی و استقرار آن سهم هستند. بر این اساس «امنیت ملی» در نظام جمهوری اسلامی ایران یک مقوله قدسی و ارزشی به شمار می‌آید.

امام معتقد است که:

«اسلام برای همه است و ما همه در تحت لوای اسلام ان شاء الله امیدوارم با رفاه و امنیت زندگی کنیم».

مقام معظم رهبری کلام جامع و راهبردی امام را چنین تبیین می‌نماید:

«امام می‌دانست که اگر ما به اسلام متمسک شویم هم عزت دنیا و هم رفاه مادی، هم قدرت سیاسی، هم آسایش و هم امنیت عمومی برای مردم پدید خواهد آمد؛ لذا امام اسلامیت را به معنای حقیقی کلمه در یافت نظام اسلامی و این بنای مستحکم و شاخص گذاشت».

در بندهای اصل سوم و اصل بیست و دوم و یکصد و هفتاد و ششم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به وجوه امنیت ملی اشاراتی دارد و اجرای برخی از اصول و بندهای آن منوط به استقرار امنیت در نظام جمهوری اسلامی است.

مقام معظم رهبری معتقد است که دستاوردهای عظیم انقلاب اسلامی در پرتو برکت معنوی وحدت حاصل آمده است و استمرار وحدت نیز عامل پویایی و ثبات نظام است: «همیشه به برکت اتحاد کلمه توانستیم بزرگ‌ترین موانع را از سر راه خود برداریم؛ الان

هم می‌توانیم به برکت اتحاد کلمه میان مردم و مسئولان، بزرگ‌ترین موانع را از مقابل راه حرکت این ملت برداریم» (شیدائیان، ۱۳۸۸: ۶۲-۶۱).

۱-۱. چیستی امنیت ملی

اولین نکته‌ای که در تعاریف امنیت ملی توجه هر محقق و پژوهشگر را جلب می‌کند، پراکندگی نظری و امکان برداشت‌های متفاوت، دلخواه و کاربردی بنا بر مقتضیات از این مفهوم است. هرچند اغلب تعاریف و مفاهیم مرتبط حوزه علوم انسانی به نحوی دچار سردرگمی مفهومی و در معرض برداشت‌ها و دیدگاه‌های متفاوت و گاه متضاد بوده‌اند، اما از آنجاکه مفهوم امنیت ملی با نیازهای دولت‌ها، حکومت‌ها، رژیم‌ها و مفاهیمی مانند حفظ و کسب قدرت گره خورده، بیشتر در معرض آسیب‌پذیری (برداشت دلخواه) و تفاسیر هرمنوتیک قرار گرفته است. به همین دلیل برخی از پژوهشگران، سیاست‌های امنیتی را ناظر بر ملاحظات منفعتی افراد، گروه‌ها و دولت‌ها دانسته، مدعی می‌شوند منفعت معیار مهمی است که دشمن را از غیر آن به ما می‌شناساند (ربیعی، ۱۳۸۳: ۲). تعریف و تبیین امنیت ملی براساس منافع بازیگران در این حوزه، آن‌چنان در ادبیات امنیت ملی معمول شده است که برخی معتقدند؛ چون موضوعات امنیت ملی بسیار سیاسی هستند و منابع مربوط به آنها گسترده است، آنچه در این زمینه نگاشته شده، اغلب برای مقاصد سیاسی تهیه شده است، تا اهداف علمی (ربیعی، ۱۳۸۳: ۳).

علاوه بر تأثیرگذاری تعلقات و دغدغه‌های ذهنی مبتنی بر حفظ و افزایش قدرت در میان جوامع و حکومت‌ها که بر نظریه پردازی در حوزه امنیت ملی سایه افکننده است، مبهم بودن مفاهیم علوم انسانی نیز ابهامی مضاعف را در این خصوص پدید آورده است (ربیعی، ۱۳۸۳: ۳). ادراک‌های متفاوت از مقوله امنیت و تأثیر آنها بر نظریات ارائه شده در این حوزه، منجر به بروز انحراف‌های مشخص و ویژه در تحلیل‌های دفاعی معاصر شده است.

اصولاً هر دولت ملی به عنوان عوامل ژئوپلیتیک، نظامی و اقتصادی با مشکلات امنیتی متفاوت روبه‌روست و مهم‌تر از آن هر دولتی برحسب تجارب ملی، ملت خود، نگرش خاص و منحصربه‌فردی به مسایل امنیتی خود دارد.

گستره این ابهام به نحوی است که حتی در درون برخی از جوامع میان ملت‌ها، گروه‌ها و

تعاریف و مبانی امنیت ملی □ ۲۹

رژیم‌ها و نیز در سطوح فراملی در میان جوامع مختلف از موضوعاتی واحد، دغدغه‌ها، برداشت‌ها و نظرات گوناگون منتشر می‌شود. علاوه بر فرهنگ‌ها و خصوصیات و شرایط سیاسی، اجتماعی متفاوت، مشکلات امنیتی و وضعیت‌های متفاوت اقتصادی بر برداشت‌های متفاوت و ابهام‌انگیز افزوده است.

بنابراین هیچ تعریف جامعی از امنیت ملی وجود ندارد و انواع تعاریف ارائه شده از آن، مرور کلی از کاربردهای مختلف امنیت ملی را ارائه می‌دهد و تا بدین روز این مفهوم همچنان مبهم باقی می‌ماند (ربیعی، ۱۳۸۳: ۴-۳). در واقع برخلاف برخی از موضوعات عینی و پیچیده که از نظر مفهومی، ساده و روشن هستند امنیت ملی هم از نظر مفهومی و هم از نظر عینیت خارجی دارای ابهام و پیچیدگی است. وجود چنین ابهامی زمینه برداشت‌های متفاوت از امنیت ملی و در نتیجه فرصت‌طلبی قدرتمندان در بزرگ‌نمایی میزان تهدیدات، توسعه‌طلبی در صحنه بین‌الملل و توجیه تخصیص بیش‌ازحد منابع و امکانات به مصارف نظامی را که می‌تواند موجب غفلت از سایر مواردی مانند توسعه و رفاه اقتصادی کشور شود را فراهم ساخته است. در واقع با آنکه کلمات «ملی» و «امنیت» و نیز معادل آنها در زبان‌های دیگر، هر دو جزو مفاهیم قدیمی هستند، اما ترکیب آنها با یکدیگر یک پدیده جدید محسوب می‌شود و معنا کردن مفهوم امنیت ملی در در جهان امروز کار پیچیده‌ای است (ماندل، ۱۳۸۷: ۴۴).

امنیت ملی به‌رغم این‌که ماهیت پیچیده امنیت اجازه پیشنهاد تعریف پذیرفته شده عمومی و قابل اجماع را در این عرصه نمی‌دهد و نیز به‌رغم هشدار چارلز شولتز، مبنی بر اینکه «مفهوم امنیت ملی به شکل و نتیجه تمیز و مرتب و دقیقی نمی‌رسد»، ولی به تعبیر بوزان، تلاش برای روشن کردن اهداف سیاست امنیتی ایجاب می‌کند که تعریفی از مفهوم امنیت داشت تاجیک (۱۳۸۱)، صص ۴۰-۴۱. از این‌رو با ارائه برخی از تعاریف امنیت ملی تا حدی می‌توان به تصویری روشن و درکی کافی (و نه الزاماً کامل) از مفهوم «امنیت ملی» رسید. برای نمونه به تعاریف زیر توجه کنید:

در دایرةالمعارف علوم اجتماعی، مفهوم «امنیت ملی» به معنای توان یک ملت در حفظ ارزش‌های داخلی از تهدیدات خارجی آورده شده است (ربیعی، ۱۳۸۳: ۱۱). سازمان ملل متحد در پژوهشی تحت عنوان «مفاهیم امنیت»، امنیت ملی را وضعیتی می‌داند که در آن

«کشورها احساس هیچ‌گونه خطر حمله نظامی، فشار سیاسی یا اقتصادی نکرده و می‌توانند آزادانه گسترش و توسعه خویش را تعقیب کنند».

در ادبیات روابط بین‌الملل نیز امنیت ملی غالباً به معنی «احساس آزادی کشور در تعقیب اهداف ملی و فقدان ترس و خطر جدی از خارج نسبت به منافع حیاتی و اساسی کشور» آمده است. همچنین در فرهنگ اصطلاحات روابط بین‌الملل، مفهوم امنیت ملی به عنوان «حالتی که ملتی خارج از تهدید از دست دادن تمام و یا بخشی از جمعیت، دارایی و یا خاک خود بسر می‌برد» توصیف شده است جمراسی فراهانی (۱۳۷۴)، ص ۱۰.

استنلی هافمن^۱: امنیت حمایت یک ملت از حمله فیزیکی و مصون و محفوظ داشتن فعالیت‌های اقتصادی آن جریانات ویران‌کننده بیرونی است (ریبئی، ۱۳۸۳: ۱۳).

جولیز کامین^۲: امنیت به راستی چیزی بیش از تأمین و تحفظ وطن مردم یا حتی سرزمین‌های ماوراء دریاها متعلق به آنان، معنی می‌دهد. امنیت به معنای کسب و حفظ احترام جهانی برای آنان، حفظ منفعت اقتصادی آنان و هرچیز دیگری است که در یک کلمه شأن و حیات یک ملت را می‌سازد (ریبئی، ۱۳۸۳: ۱۳).

از نظر مایکل اچ، اچ، لوه^۳، امنیت ملی شامل خط‌مشی دفاعی سنتی و نیز عملیات‌های غیرنظامی یک دولت برای بیمه کردن ظرفیت کامل خود جهت بقا به مثابه یک هستی و برای اعمال نفوذ و به انجام رساندن اهداف داخلی و بین‌المللی خود است (تاجیک، ۱۳۸۱: ۴۲).

اقبالور رحمان^۴: نیز معتقد است که امنیت یک ملت دربرگیرنده وحدت سرزمینی، ثبات رژیم، درک شناخت منافع ملی و بین‌المللی و تأمین و تحفظ حیات ساکنین در برابر تهدید، عمل یا موقعیتی است که به هر طریقی به مسیر زندگی آنان لطمه وارد می‌سازد. به بیان دیگر، امنیت ملی ممکن است به توانایی یک ملت در نگهداری و حفظ نظم قانونی و تأکید بر هویت اصیل خود در زمان و مکان، اطلاق شود (تاجیک، ۱۳۸۱: ۴۲).

1. Stanly Hoffman
2. Jules Comban
3. Michal.H.H. Louw
4. Iqbalur Rehman

تعاریف و مبانی امنیت ملی □ ۳۱

از نظر شورای امنیت ملی آمریکا نیز امنیت ملی به معنی اهدافی است که برنامه ریزان امنیت ملی سعی در به دست آوردن آنها دارند تا دنیایی بسازند که در آن ارزش‌های ملی امن باشند.

ارزش‌های ملی باید به وسیله ایجاد محیط داخلی و خارجی مناسب حفظ شوند. هدف اصلی سیاست امنیت ملی، حفظ امنیت کشور است، به معنی تداوم در توانایی‌های ذیل:

- ادامه توسعه زندگی داخلی بدون دخالت خارجی یا تهدید دخالت قدرت‌های خارجی.

- پیشرفت رفاه مردم به وسیله ترویج یک نظم جهانی که ضمن آن بتوان به توسعه صلح‌آمیز و منظم دیگر کشورها کمک کرده و از تجربیات و توانایی‌های آنها حداکثر منفعت را برد تاجیک (۱۳۸۱)، صص ۴۲-۴۵.

برژینسکی، نظریه پرداز و سیاست‌مدار آمریکایی، امنیت ملی را وجود شرایط مبتنی بر حفظ و برقراری اقداماتی می‌داند که کشور را از اعمال نفوذ دشمن مصون می‌دارد (ربیعی، ۱۳۸۳)، ص ۱۱.

از نقطه نظر ایان بلائی^۱، امنیت یعنی رهایی نسبی از جنگ، همراه با انتظار نسبتاً زیاد اینکه نتیجه هر جنگی که رخ بدهد، شکست طرف مقابل است (ربیعی، ۱۳۸۳: ۱۲).

والتر لیپمن^۲ و ریچارد کوپر^۳ از جمله محققینی هستند که امنیت ملی را قدرت و توان کشور دانسته‌اند. البته در زمینه اهداف، تفاوتی در عقاید آنها دیده می‌شود. به عنوان نمونه، لیپمن «منافع مشروع» و کوپر «ترویج ارزش‌ها و فرهنگ» را مهم می‌داند (ربیعی، ۱۳۸۳: ۱۷). دیدگاه مشخص دو محقق مزبور درباره امنیت ملی چنین است: ریچارد کوپر، امنیت ملی را توانایی ملت برای بهره‌برداری و ترویج ارزش‌ها و فرهنگ می‌داند؛ درحالی‌که والتر لیپمن امنیت ملی را «توانایی یک ملت برای پاسداری از ارزش‌های خود در برابر تهدیدات خارجی» می‌داند و معتقد است زمانی یک ملت امنیت دارد که مجبور نباشد برای پرهیز از جنگ، منابع مشروع خود را قربانی کند و در صورت مواجه شدن با هرگونه تهدیدی برای حفظ این منابع، توانایی وارد شدن در جنگ را داشته باشد (ربیعی، ۱۳۸۳: ۱۷).

1. Ian Bellany
2. Walter Lijman
3. Richard Cooper

به اعتقاد هانس مورگنتا^۱ یکی از رهبران رویکرد رئالیستی و از نظریه‌پردازان پیش‌کسوت روابط بین‌الملل؛ امنیت ملی، معیاری اساسی و همیشگی است که اقدامات سیاسی تصمیم‌گیرندگان حکومتی، بر مبنای آن مورد ارزیابی قرار می‌گیرند (ریبئی، ۱۳۸۳: ۱۲). ازدید مورگنتا، اهداف سیاسی خارجی باید بر اساس منافع ملی یا امنیت ملی تعریف شوند. وی طرفدار تئوری اصالت قدرت در سیاست و روابط بین‌الملل بودن و اعتقاد دارد که مفهوم امنیت ملی، برحسب قدرت تعریف می‌شود و تنها قدرت است که می‌تواند امنیت ملی را تأمین کند.

از نظر مایکل لو^۲، امنیت ملی شامل سیاست دفاع ملی و نیز اقدامات غیرنظامی دولت برای تضمین ظرفیت کامل بقای خود به عنوان یک موجودیت سیاسی به منظور اعمال نفوذ و حصول اهداف داخلی و بین‌المللی است (ریبئی، ۱۳۸۳: ۱۲). یا جوزف فرانکل^۳ امنیت ملی را، مترادف با مجموعه منافع که تصمیم‌گیرندگان یک ملت انتخاب می‌کنند را تعریف می‌نماید.

با اندکی دقت در تعاریف مشابه می‌توان دریافت که با وجود اختلاف‌نظرهای موجود میان صاحب‌نظران درباره مفهوم و مؤلفه‌های اصلی امنیت ملی، اکثر این تعاریف در زمینه، ضرورت حفظ چهار پدیده و ارزش به‌عنوان رکن اصلی «امنیت ملی» اجماع‌نظر دارند که عبارتند از:

۱- حفظ جان مردم؛

۲- حفظ تمامیت ارضی؛

۳- حفظ سیستم اقتصادی و سیاسی؛

۴- حفظ استقلال و حاکمیت کشور (جمراسی‌فراهانی (۱۳۷۴)، ص ۱۰).

ویژگی مشترک این چهار مؤلفه اساسی وجود امنیت ملی در آن است که زمامداران و عموم مردم فارغ از گرایش‌های فردی، گروهی، طبقاتی و سیاسی خود در مورد اهمیت، ضرورت حفظ و تلاش برای رفع تهدید و عدم مصالحه بر سر این مؤلفه‌ها در حد توان و امکان، اتفاق نظر کامل دارند و برخلاف موارد دیگر که اختلاف‌نظرها، تفاوت‌ها و تعارض منافع موجبات

1. Hans Morgenthau
2. Michael Louw
3. Joseph Frankel

تعاریف و مبانی امنیت ملی □ ۳۳

گروه‌بندی‌های داخلی را فراهم می‌آورد، در حفظ موارد مذکور، یکپارچگی و انسجام کامل مشاهده می‌شود (دفتر مطالعات سیاست خارجی و امنیت ملی، ۱۳۷۶: ۳-۵).

۲-۱. رهیافت‌ها و رویکردهای امنیت ملی

در دوران پایانی جنگ سرد، به‌ویژه در دهه ۹۰ میلادی، ایده‌ها و اندیشه‌های نوینی در باب امنیت در محافل علمی و سیاسی اروپا و آمریکا و همچنین بین طیفی از اندیشمندان جهان سوم مطرح شد و گفتمان قالب مربوط به امنیت را که در چهارچوب مطالعات استراتژیک تعریف شده بود، به چالش کشاند؛ در نهایت، با فروپاشی نظام دوقطبی و اثبات فقدان کارایی مطالعات استراتژیک در تبیین و پیش‌بینی وضعیت‌ها و پدیده‌های امنیتی، مطالعات امنیتی به‌عنوان حوزه‌ای تخصصی و دانشگاهی، پا به عرصه وجود نهاد. رهیافت‌ها و رویکردهای متنوعی از امنیت ملی مانند رهیافت‌های رئالیستی، لیبرالیستی، کپنهاگ، جهان سوم، سازه‌انگاران، فراساختارگرایان و انتقادی وجود دارد که این رهیافت‌ها را می‌توان در دو دسته‌بندی کلی یعنی رویکرد سنتی و رویکرد نوین قرار داد. در ادامه این بخش به بررسی هر کدام از این رویکردها پرداخته می‌شود.

۱-۲-۱. رویکرد سنتی به امنیت ملی

رویکرد سنتی، که تا اواخر دهه ۱۹۷۰ میلادی بر تفکرات مربوط به مسئله امنیت ملی حاکم بود از دو دیدگاه کلی الف) رئالیستی^۱ (واقع‌گرایی) و ب) ترکیبی از دیدگاه‌های ایده‌آلیستی (آرمان‌گرایی) و لیبرالیستی^۲ (آزادگرایی) تشکیل یافته است.

۱-۲-۲. رهیافت رئالیستی امنیت

رهیافت رئالیستی یا واقع‌گرایی یکی از قدیمی‌ترین نگرش‌های پدید آمده در عرصه توضیح و تبیین مسائل امنیت بین‌الملل بوده و حوزه‌های مختلف مطالعاتی به‌خصوص حوزه‌های مطالعات استراتژیک، مطالعات مرتبط با جنگ و مطالعات روابط بین‌الملل تحت تأثیر این رهیافت قرار داشته‌اند.

مفروضات امنیتی واقع‌گرایی: تفکر و نگرش امنیتی واقع‌گرایان بر پنج فرض اساسی پایه‌ریزی

1. Realism
2. Liberalism

شده است؛ در واقع، این مفروضات مینا و اساس رویکردهای امنیتی این رهیافت را شکل می‌دهند:

- هرج و مرج‌گونه بودن نظام بین‌الملل: مراد از این فرض، وجود بی‌نظمی در نظام بین‌الملل نیست، بلکه به معنای آن است که هیچ‌گونه اقتدار و برتری به‌منظور ایجاد قواعد و رویه‌های قانونی وجود ندارد و حاکمیت ذاتی کشورهاست.
- گرایش کشورها به کسب یا حفظ حداقلی از توانمندی‌های تهاجمی نظامی: کشورها به‌طور بالقوه برای یکدیگر خطرناک هستند.
- فقدان اعتماد به دیگران: یک کشور هرگز نمی‌تواند از مقاصد سایر کشورها مطمئن شود، زیرا مقاصد و انگیزه‌ها پایدار نیستند.
- بقا، موتور محرک کشورها: بقا، اساسی‌ترین انگیزه‌ای است که دولت‌ها را به حرکت درمی‌آورد.
- تفوق منطق راهبردی و عقلانی بر نگرش و رفتار دولت‌ها: دولت‌ها در مورد چگونگی بقا در نظام بین‌الملل، راهبردی فکر می‌کنند. از سوی دیگر، دولت‌ها به‌طور اساسی خردمند هستند، اما در دنیای اطلاعات ناقص عمل می‌کنند عبدالله‌خانی و همکاران (۱۳۹۰)، ص ۴.

در دیدگاه رئالیستی، امنیت ملی اشاره‌ای است ضمنی بر حفظ تمامیت ارضی و حاکمیت یک دولت و ارزش‌های بنیادین سیاسی و فرهنگی آن. در برابر تهدیدات نظامی بیرونی و عناصر مخرب درونی، آرزو آنکه این تهدیدها ناشی از استفاده یا تهدید به استفاده از زور است. امنیت ملی اساساً قدرت قهری دولت و همچنین اعتبار و قدرت دوستان و متحدان آن دولت در نظر گرفته می‌شود.

بر این اساس، در دیدگاه اول از رویکرد سنتی، یعنی در دیدگاه واقع‌گرایی، اعتقاد بر این است که حفاظت از امنیت ملی تا حد زیادی به توانایی‌های نظامی دولت‌ها و اثرگذاری سیستم‌های امنیتی داخلی آن (به‌ویژه شبه نظامی‌ها، پلیس و دستگاه‌های اطلاعاتی) و همچنین توانایی این دولت‌ها در طراحی و ایجاد یک سیاست خارجی مؤثر برای محافظت از منافع ملی در برابر تهدیدهای دشمنان خارجی بستگی دارد. این دیدگاه از امنیت ملی نشئت گرفته از عقاید متفکران یونانی است که نظریه‌پردازان سیاسی در قرون هجده و نوزده

تعاریف و مبانی امنیت ملی □ ۳۵

میلادی مانند هابز^۱، ماکیاوولی^۲، جان استوارت میل^۳، مونتسکیو^۴ و... اقدام به تکمیل این دیدگاه کردند و پس از تشدید شکاف میان شرق و غرب پس از جنگ جهانی دوم، توجه به این قالب فکری فزونی یافت (عبداله‌خانی، ۱۳۸۳: ۶۰).

واقع‌گرایان از سیاست جهان تصویر نسبتاً تیره‌ای ترسیم کرده و بر وجود ساختاری پر از هرج‌ومرج در نظام بین‌الملل تأکید بسیاری دارند و معتقدند نظام بین‌الملل میدان مبارزه‌ای است که در آن کشورها به صورت بی‌رحمانه‌ای به دنبال فرصت‌هایی هستند تا بتوانند از یکدیگر بهره‌برده و امتیاز بگیرند. در این میان اعتماد جایی ندارد (عبداله‌خانی، ۱۳۸۳: ۶۳-۶۲). به طوری که هدف کشورها در نظام بین‌المللی به حداکثر رساندن قدرت نسبی آنها در مقایسه با سایر کشورها است و دلیل آن این است که هرچه برتری نظامی یک کشور بر کشورهای دیگر بیشتر باشد، آن کشور در امنیت بیشتری به سر می‌برد. از این رو، تمامی کشورها دوست دارند مهیب‌ترین قدرت نظامی را داشته باشند، چراکه این موضوع بهترین راه برای تضمین بقا در جهانی است که جنگ در آن همواره محتمل است. در واقع کشورها همواره نگران امنیت خود در برابر مورد حمله قرار گرفتن، مقهور شدن و تحت سلطه قرار گرفتن توسط سایر کشورها هستند و همین نگرانی می‌تواند زمینه لازم را برای جرقه زدن آتش جنگ، فراهم آورد. اگر فناوری و راهبرد نیز طوری باشد که هر یک از طرفین بر این باور برسند که کشوری که اولین ضربه را می‌زند، برتری قاطع خواهد داشت، در چنین صورتی حتی کشوری که کاملاً از وضع موجود راضی است، امکان دارد از ترس اینکه اگر آغازگر جنگ نباشد روی صلح را نخواهد دید، جنگ را آغاز نماید.

در مجموع در این رویکرد این‌گونه تصور می‌شود که تمامی کشورها نه تنها برای برتری یافتن بر دیگران به دنبال فرصت هستند، بلکه تلاش می‌کنند کشورهای دیگر به آنها برتری نیابند. چنین رویکردی با تمرکز بر نیروی برتری، نشان می‌دهد که امنیت یک کشور منوط به توانایی آن کشور برای ممانعت از یک حمله، یا شکست این حمله، از طریق تقویت نیروی نظامی و جنگ است. بنابراین، دیدگاه رئالیستی جنگ را به عنوان واقعیت نظام بین‌الملل تلقی می‌کند. همچنین در این دیدگاه، اقتصاد، جغرافیا، سیاست، فرهنگ در مسائل

1. Hobbes
2. Machiavelli
3. John Stuart Mill
4. Montesquieu